

Program nauczania a poprawność językowa w zakresie form liczebnika

Spośród części mowy liczebnik w programie nauki o języku zajmuje jedno z głównych miejsc obok rzeczownika i czasownika. Już w klasie drugiej program zaleca „praktyczne ćwiczenia w opanowaniu poprawnych form gramatycznych w zakresie związku zgody /bez stosowania terminologii/, np. trzech uczniów, trzy uczennice, troje dzieci”. W klasie trzeciej wprowadza się terminologię gramatyczną „liczebnik jako część mowy oznaczająca liczbę i kolejność”. Prowadzi się również „ćwiczenie w poprawnym łączeniu liczebników z rzeczownikami” oraz zapoznaje się uczniów z „pisownią liczebników dziewiętnaście, sześćdziesiąt, sześćset”.

Nauczyciel klas początkowych powinien wiedzieć, że kształcenie języka na tym etapie jest również nauką języka jak i nauką o języku. Nie chodzi tu o wprowadzenie definicji i uczenie się ich na pamięć przez uczniów, ale o dochodzenie do pojęć i definicji poprzez różnego rodzaju ćwiczenia praktyczne. A więc chodzi tu przede wszystkim o osiągnięcie celu praktyczno – normatywnego, kształtującego umiejętności i wyrabiającego poprawne nawyki u uczniów. Ten cel przyświeca również lekcjom nauki o języku w klasach IV – VI.

Szczególne miejsce zajmuje liczebnik w programie klasy V i VI, gdzie pokażą liczbę godzin przeznaczoną na realizację następującej tematyki: „rzeczownik w związku z wyrazami określającymi właściwości przedmiotów, z liczebnikiem jako wyrazem charakteryzującym treść rzeczownika pod względem ilościowym: liczebniki główne, zbiorowe, ułamkowe, porządkowe. Zagadnienia poprawnościowe dotyczące związków składniowych liczebnika z rzeczownikiem, np. widzę dwóch chłopców, dwa psy, dwoje dzieci, mówię o dwojgu dzieciach. Rzeczownik z liczebnikiem w dopełniaczu w związku z orzeczeniem, np. dziesięć ptaków przyleciało, pięciu żołnierzy poległo. Pisownia różnych form liczebników prostych” – dotyczy klasy piątej. Zaś w klasie szóstej mamy tematykę uzupełniającą o „rzeczownik w związku z wyrazami określającymi właściwości przedmiotów: z liczebnikiem w roli przydawki, liczebniki złożone i nieokreślone. Wybrane zagadnienia poprawnościowe, np. odmiana liczebników złożonych i błędy polegające na ich nieodmienianiu: odmiana i zastosowanie liczebników nieokreślonych. Pisownia liczebników złożonych”.

Z dokonanej analizy haseł programowych związanych z liczebnikiem w kursie nauki o języku w szkole podstawowej wynika, że tematyka jest trudna i nasilenie wiadomości przypada na klasę piątą i szóstą. A zasób wiedzy z tej tematyki, jaki uczniowie zdobędą na lekcjach języka polskiego w szkole podstawowej, musi zapewnić im sprawne posługiwanie się formami liczebnika.

Aby ułatwić pracę nauczycielowi nad kształceniem poprawności językowej uczniów w zakresie form liczebnika, przedstawia się przykłady z deklinacji liczebników, jego związków frazeologicznych z innymi częściami mowy oraz ćwiczenia, które można wykorzystać na lekcjach.

Wśród liczebników rozróżniamy liczebniki główne, np. trzy miesiące, pięć dni; ułamkowe, np. pół kilograma, półtorej szklanki mleka; mnożne, np. potrójny, stokrotny; wieloraki, np. dwojaki, czworaki; zbiorowe, np. sześcioro dzieci, troje kociąt; porządkowe, np. pierwszy, dziesiąty, setny, tysięczny. Liczebniki porządkowe, mnożne i wieloraki, jak wskazują przytoczone przykłady, mają formy przymiotników, odmieniających się jak przymiotniki i nie sprawiają większych kłopotów młodzieży szkolnej. Natomiast od liczebników ułamkowych pół, półtora, półtrzecia, półczwarta form przymiotnikowych nie można utworzyć i pod tym względem są one wyrazami nieodmiennymi. Należy używać form, np. od pół roku, przed pół rokiem, po pół roku, w pół roku. Liczebniki półtora, półtrzecia,

półczwarta mają formy rodzajów i dlatego w połączeniu z rzeczownikami męskimi i nijakimi mają końcówkę –a, np. półtora tygodnia, półtrzecia słońca, a w połączeniu z rzeczownikami żeńskimi końcówkę –y /-i/ lub –ej, np. półtory lub półtorej godziny, półtrzeci lub półtrzeciej mili, półczwarty lub półczwartej godziny. Ale: Minęło półczwarta roku.

Spośród liczebników głównych może nastąpić trudność deklinacja liczebników dwa i to w trzech rodzajach z powodu możliwości użycia w jednym przypadku nawet trzech form, które z punktu widzenia językoznawczego są poprawne. Stąd też wskazane jest zapoznanie się z deklinacją tego liczebnika.

	r. męski	r. żeński	r. nijaki
M.	dwaj, dwóch /dwu/, dwa	dwie	dwa
D.	dwóch /dwu/	dwóch/dwu/	dwóch /dwu/
C.	dwu, dwom	dwu, dwom	dwu, dwom
B.	dwóch /dwu/, dwa	dwie	dwa
N.	dwoma	dwoma /dwoma/	dwoma
Mc.	o dwóch /dwu/	o dwóch /dwu/	o dwóch /dwu/

Formy mianownika rodzaju męskiego dwaj, dwóch /dwu/ używa się przy rzeczownikach osobowych, tak samo jak forma biernika dwóch /dwu/ jest formą osobową.

Liczebniki tzw. porządkowo – zbiorowe w rodzaju męskoosobowym można odmieniać tylko do czterech, a więc pierwsi, drudzy, trzeci, czwarcy, niepoprawnie już piąci, szóści. Swoiście zachowują się liczebniki zbiorowe typu dwoje – oboje, czworo, pięcioro, np. Ulicą szło dwóch studentów. Ulicą szły dwie studentki. Ulicą szło oboje studentów / chłopiec z dziewczyną/. W gniazdku zobaczyłem czworo piskląt. a nie: cztery pisklęta. Minęły cztery minuty po siódmej. a nie: minęło cztery minuty.

W przypadkach zależnych temat tych liczebników jest rozszerzony o–g-, np. obojga, dwojga, trojga. Zagadnienie ilustruje deklinacja związku frazeologicznego składającego się z liczebnika i rzeczownika.

- M. oboje /obydwoje/ państwa Kowalscy
- D. obojga państwa Kowalskich
- C. obojgu państwu Kowalskim
- B. oboje państwa Kowalskich
- N. z obojgiem państwem Kowalskich
- Mc. o obojgu państwu Kowalskich

Charakterystyczną cechą odmiany liczebników typu dwanaście, dwadzieścia jest to, że odmieniają się w nich obie części złożenia, np.

- M. dwanaście /dwunastu/
- D. dwunastu
- C. dwunastu
- B. dwanaście /dwunastu/
- N. dwunastoma /dwunastu/
- Mc. o dwunastu

A związki frazeologiczne z tym liczebnikiem to: Uczył się z dwunastoma a. Dwunastu kolegami. Dwunastu chłopców gra, biegło. A nie: grają, biegali. Dwanaścioro dzieci było w

klasie. Nauczyciel opowiadał bajkę dwanaściorgu dzieciom. Kwoka z dwanaściorgiem piskłąt grzebała się w piasku. Dwanaścioro dzieci idzie /szło/ do szkoły.

Należy zauważyć, że liczebnik sto ma dwojaką odmianę. Użyty samodzielnie odmienia się według deklinacji rzeczowników nijakich jak miasto, a więc sto, sta, sto, stem, o ście. W połączeniu z rzeczownikami tworząc związek frazeologiczny forma liczebnika sto nie zmienia się, liczebnik rządzi rzeczownikiem czyli pozostaje w związku rządu, a więc M. stu chłopców, D. stu chłopców, C. stu chłopców, B. stu chłopców, N. stu chłopcami, Mc. o stu chłopcach.

Formy liczebników dwieście, trzysta, czterysta, pięćset są wyrazami złożonymi /zrostami/. Różnica w ich deklinacji polega na tym, że w liczebniku dwieście odmieniają się obie części wyrazu. W liczebnikach trzysta i czterysta odmienia się tylko część druga, a w liczebniku pięćset część pierwsza – dwieście: dwustu; trzysta: trzystu; czterysta: czterystu; pięćset: pięciuset. Liczebniki dwieście, trzysta, czterysta mogą mieć w dopełniaczu formy uboczne: dwóchset: dwustu; trzechset: trzystu; czterechset: czterystu. Są to formy poprawne, ale z punktu widzenia współczesnej polszczyzny uważane za przestarzałe.

Natomiast w liczebnikach złożonych począwszy od pięćset do dziewięćset odmienia się tylko część pierwsza złożenia. Dotyczy to przypadków zależnych jak i formy męskoosobowej M i B, np.

- M. pięćset
- D. pięciuset
- C. pięciuset
- B. pięćset
- N. pięćset
- Mc. o pięciuset

W liczebnikach w formie zestawień liczbowych typu sto trzydzieści dwa, dziewięćset osiemdziesiąt pięć, tysiąc trzysta dwadzieścia siedem mogą odmieniać się wszystkie ich człony albo tylko dziesiątki i jednostki. Obie konstrukcje deklinacyjne są poprawne. Dla porównania podaje się obie odmiany.

- M. tysiąc trzysta dwadzieścia siedem
- D. tysiąc trzysta dwudziestu siedmiu
- C. tysiąc trzysta dwudziestu siedmiu
- B. tysiąc trzysta dwadzieścia siedem
- N. tysiąc trzysta dwudziestu siedmiu
- Mc. o tysiąc trzysta dwudziestu siedmiu

albo

- M. tysiąc trzysta dwadzieścia siedem
- D. tysiąca trzystu dwudziestu siedmiu
- C. tysiącu trzystu dwudziestu siedmiu
- B. tysiąc trzysta dwudziestu siedmiu
- N. tysiącem trzystu dwudziestu siedmiu
- Mc. o tysiącu trzystu dwudziestu siedmiu

Inaczej zachowuje się liczebnik jeden, który w połączeniu z innymi liczebnikami jest nieodmienny, np. tysiąc pięćdziesiąt jeden autobusów, w tysiąc pięćdziesiąt jeden autobusach albo w tysiącu pięćdziesięciu jeden autobusach.

Często również w związkach frazeologicznych składających się z przyimków, liczebników i rzeczowników, wymieniony przyimek powinien zawsze łączyć się z dopełniaczem, a nie z mianownikiem. Przykładem niech będą następujące zdania: Transport składał się z około stu osiemdziesięciu ton węgla. a nie: /z około sto osiemdziesiąt ton/. W kolejce stało około dziesięciu osób. a nie: /około dziesięć osób/. Zespół składał się z dwudziestu jeden muzyków. a nie: /z dwadzieścia jeden muzyków/.

W języku polskim mamy kilka rzeczowników występujących tylko w liczbie mnogiej /pluralia tantum/. Oto one: drzwi, spodnie, sanie, usta, urodziny, obcęgi, skrzypce, wrota, fusy, męty, imieniny, chrzciny. Należy więc zwrócić uwagę na związki frazeologiczne tych rzeczowników z liczebnikami, a więc dwoje drzwi, troje spodni, czworo obcęgow, pięć skrzypiec, sześć wrót, dziesięć sań.

Podaje się przykłady ćwiczeń gramatycznych utrwalających poprawność językową w zakresie form liczebników.

Polecenie: *Odpowiedz na pytania używając odpowiednich form liczebników.*

1. Rodzice mieli **dwóch synów i trzy córki**. Ile dzieci było w rodzinie? /pięcioro dzieci/
2. W klasie V a było **siedemnastu uczniów**, a w klasie V b **czternastu uczniów**. Ilu uczniów było w klasach piątych razem? /trzydzieści jeden uczniów/
3. W grupie było **osiemnastu chłopców i dziewięć dziewczynek**. Ile dzieci było w grupie? /dwadzieścia siedmioro dzieci/
4. W szkole uczyło się **osiemdziesięciu czterech chłopców i pięćdziesiąt dziewczynek**. Ile dzieci uczyło się w szkole? /sto trzydzieści czworo dzieci/
5. Za trzy lata kończysz szkołę podstawową. W którym roku kończysz szkołę? /w tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiątym trzecim roku/

Informacja dla nauczycieli:

Dotyczy zdania 1. Liczebniki zbiorowe odnoszą się do istot różnej płci oraz do niektórych rzeczowników występujących tylko w liczbie mnogiej, oraz do tego, co występuje w parach, np. dwoje oczu, uszu, rąk.

Dotyczy zdania 2. Liczebników zakończonych na jeden nie odmienia się ani przez przypadki, ani przez rodzaje.

Dotyczy zdania 3 i 4. W liczebnikach zbiorowych wielowyrzowych ostatni człon jest liczebnikiem zbiorowym, pozostałe człony, to liczebniki główne.

Dotyczy zdania 5. W liczebnikach porządkowych wieloczłonowych odmieniają się człony oznaczające jednostki i dziesiątki, pozostałe części są liczebnikami głównymi.

Polecenie: *Odpowiedz na pytania.*

1. Kiedy to się wydarzyło? – 12.VIII.1985 r.
/dwunastego sierpnia tysiąc dziewięćset osiemdziesiątego piątego roku/
2. Kiedy wybuchła II wojna światowa? – 1.IX.1939 r.
/pierwszego września tysiąc dziewięćset trzydziestego dziewiątego roku/
3. Kiedy będziemy w Warszawie? – 20.V.1990 r.

- / dwudziestego maja tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiątego roku/
4. Wyjedziemy na wycieczkę przed 5.VI.1990 r. Kiedy wyjedziemy na wycieczkę?
/przed piątym czerwca tysiąc dziewięćset dziewięćdziesiątego roku/
5. Jaką mamy dziś datę? – 15.I.1989 r.
/piętnasty stycznia tysiąc dziewięćset osiemdziesiątego dziewiątego roku/

Informacja dla nauczycieli:

Dotyczy zdań 1, 2 i 3. Gdy mówimy o wydarzeniu, które się odbyło lub odbędzie, używamy liczebniki porządkowe w dopełniaczu.

Dotyczy zdania 4. Gdy mówimy, że wydarzenie odbędzie się przed inną datą lub wydarzeniem, używamy liczebnika w narzędniku.

Dotyczy zdania 5. Jeżeli pytamy o datę, to liczebnik oznaczający dzień miesiąca występować musi w formie liczebnika głównego.

Rekapitulując należy stwierdzić, że liczebnik jest kategorią gramatyczną trudną do opanowania. Stąd też zasady użycia liczebników stają się coraz bardziej liberalniejsze, na co zwrócił uwagę w audycji telewizyjnej „Ojczyzna – polszczyzna” doc. Jan Miodek.

Zainteresowanych tematem odsyła się do następującej lektury:

1. Bąk P.: Gramatyka języka polskiego. Wiedza Powszechna. Warszawa 1987 s. 318 – 322;
2. Greszczuk B.: Liczebniki zbiorowe – kategoria fleksyjna czy słowotwórcza. Kucała Marian /uzupełnienie/ Język Polski 1978 z. 1 s.21 – 30;
3. Klebanowska B., Kochański W., Markowski A.: O dobrej i złej polszczyźnie. Wiedza Powszechna. Warszawa 1985 s. 195 – 202;
4. Kochański W.: O liczebnikach nieokreślonych. Z kulturą języka na ty. Kultura i Życie 1974, nr 9, s. 31;
5. Słownik poprawnej polszczyzny. Pod redakcją W. Doroszewskiego. PWN, Warszawa 1981 s. 297 – 300;
6. Szober S.: Sposoby łączenia liczebników zbiorowych z rzeczownikami. Język Polski. R. 5. s. 27 – 28;
7. Szober S.: O sposobie łączenia złożonych liczebników głównych z rzeczownikami. Język Polski R. 7. s. 129 – 134;

Opracował: Sławomir Goworko